

Lunds universitet

Sociologiska institutionen

Hur det personliga blev politiskt

En innehålls- och begreppsanalys av Socialdemokraternas kriminalpolitik 1970-2018

Författare: Sofie Sillrén

Kandidatuppsats i kriminologi: SOCK04, 15 hp

Vårterminen 2019

Handledare: Alexandra Franzén

ABSTRACT

Författare: Sofie Sillrén

Titel: Hur det personliga blev politiskt - En innehålls- och begreppsanalys av Socialdemokraternas kriminalpolitik 1970-2018.

Kandidatuppsats i kriminologi: SOCK04, 15 hp

Handledare: Alexandra Franzén

Sociologiska institutionen, vårterminen 2019

Denna uppsats syfte är att analysera utvecklingen av Socialdemokraternas retorik i kriminalpolitiska frågor genom att placera den i en historisk kontext. Arbetet bygger på en studie av partiets valmanifest under perioden 1970-2018. Genom en metodkombination av en kvantitativ innehållsanalys och en kvalitativ begreppshistorisk analys jämförs användningen av de fem utvalda nyckelbegreppen ”straff”, ”våld”, ”brott”, ”polis” och ”hot”. Materialet analyseras med hjälp av dels Howard S. Beckers teori om moraliska entreprenörer och dels genom en historisk bakgrund om framväxten av den andra vågens feminism i Sverige.

Resultatet visar en tydlig ökning av användandet av samtliga fem nyckelbegrepp. Det påvisas även en historisk förskjutning i vilken typ av kriminalfrågor som betonas i valmanifesten, från ekonomisk brottslighet till våld och sexualbrott.

Nyckelord: Socialdemokraterna, kriminalpolitik, begreppshistoria, innehållsanalys, valmanifest, feminism

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. Inledning och syfte	1
1.1 Frågeställningar	2
2. Metod	2
2.1 Metodologiska överväganden	2
2.2 Kvantitativ innehållsanalys	3
2.3 Begreppshistoria	5
3. Teoretisk utgångspunkt	6
4. Tidigare forskning	8
4.1 Svensk kriminalpolitik från 1970-talet till idag	8
4.2 Den andra vågens feminism och brottsoffrets uppkomst	10
4.3 Sammanfattning av tidigare forskning	12
5. Empirisk undersökning	13
5.1 Redovisning av nyckelbegreppet ”brott”	13
5.2 Redovisning av nyckelbegreppet ”Polis”	15
5.3 Redovisning av nyckelbegreppet ”Hot”	17
5.4 Redovisning av nyckelbegreppet ”Våld”	17
5.5 Redovisning av nyckelbegreppet ”Straff”	19
6. Sammanfattning och analys	20
7. Avslutande diskussion	24
7.1 Förslag på vidare forskning	25
8. Referenser	26
8.1 Litteratur	27
8.2 Övriga källor	28

1. INLEDNING OCH SYFTE

”Det finns, enligt statsminister Stefan Löfven (S), inget mer "sossigt" än att skärpa straff och satsa mer på polisen.” (Svenska Dagbladet 2017).

Så rapporterade Svenska Dagbladet från den turné som statsminister Stefan Löfven ett år innan riksdagsvalet 2018 givit sig ut på för att träffa medborgare och diskutera brott och straff. Några månader senare, i januari 2018, presenterar Socialdemokraternas partisekreterare Lena Rådström Baastard tillsammans med valledaren John Zanchi partiets valstrategi inför riksdagsvalet kommande höst. I presentationen framhålls lag och ordning som ett av partiets sakpolitiska prioriteringsområden, tillsammans med bättre välfärd och snabbare integration (Socialdemokraterna 2018a). I en intervju med tidningen Arbetet följande april bemöter Stefan Löfven påståendet om att lag och ordning är typiska högerfrågor med svaret att han inte alls förstår varifrån den uppfattningen kommer (Arbetet 2018). Istället använder han nu själv begreppet ”sossigt” för att beskriva en lyckad politik på det kriminalpolitiska området (ibid.). I sitt första maj-tal samma år går Löfven än längre genom att kalla just lag och ordning för en av Socialdemokratins hjärtefrågor (Socialdemokraterna 2018b).

Denna uppsats handlar om politisk retorik och kretsar kring Socialdemokraternas kriminalpolitik ur ett historiskt, jämförande perspektiv. Kristina Boréus och Charlotta Seiler Brylla (2018, s. 324) beskriver politisk semantik som en kamp om att ”ockupera begrepp” och att fylla ord med ideologiskt innehåll. Uppsatsens analys ämnar att försöka förstå vilken tanke som ligger bakom val av formuleringar och just vilket ideologiskt innehåll partiet avsett att fylla dessa med. Med utgångspunkt i partiets valmanifest inför riksdagsvalet hösten 2018 är uppsatsens syfte att kartlägga utvecklingen av partiets retorik i kriminalpolitiska frågor, från och med år 1970.

Socialdemokraterna har varit Sveriges största politiska parti under hela den tidsperiod som arbetet undersöker och dessutom innehavt regeringsställning större delen av tiden. Det är därmed rimligt att påstå att partiet har haft ett ojämförligt inflytande över svensk politik. Med det inte sagt att Sveriges utveckling på något vis är att betrakta som synonym med socialdemokratins, men med partiets särställning i beaktning kan ändå dess utveckling och ideologiska svängningar säga något om det svenska samhället i stort. Detta arbete utgår från en hypotes om att Socialdemokraternas retorik i frågor som rör brott och straff formats av kvinnorörelsens framgångar under den undersökta perioden.

1.1 Frågeställningar

Arbetet har som syfte att försöka besvara följande frågeställningar.

- Har det Socialdemokratiska partiet förändrat sin retorik inom det kriminalpolitiska området under perioden 1970-2018?
- Om så är fallet, hur har denna förändring sett ut?

2. METOD

För att försöka besvara uppsatsens frågeställningar kommer begreppsanvändning i Socialdemokraternas valmanifest för val till riksdagen att jämföras ur ett historiskt perspektiv. Den avgränsning som gjorts innebär att undersökningen inkluderar material från riksdagsvalet 1970 fram till och med den senaste riksdagsvalet hösten 2018.

Fördelen med att använda just valmanifest är att de är formulerade i syfte att locka väljare, till skillnad från till exempel partiprogram som snarare har en intern målgrupp inom partiet. De är därför en bra sammanfattning av vilka värden och frågor partiet velat visa att de prioriterat inför en specifik mandatperiod och dess innehåll utgör därför ett bra underlag för en historiskt komparativ studie.

2.1 Metodologiska överväganden

Detta arbete bygger på en kombination av en kvalitativ och kvantitativ arbetsmetod. I Bergström & Boréus (2018, s. 38) definieras en arbetsmetods validitet av att forskaren med denna metod verkligen ”mäter det som avses att mätas”. I detta fall är en metodkombination ett sätt att säkerställa just en sådan validitet, eftersom det som är tänkt att undersökas värderas både utifrån med vilken frekvens utvalda begrepp återkommer och på vilket sätt begreppen används. En annan viktig validitetsfråga är att välja material baserat på vilken forskningsfråga som ska besvaras (Bergström & Boréus 2018, s. 39). Det är därför viktigt att betona att detta arbete syftar till att undersöka Socialdemokraternas retorik, inte partiets faktiska politik. I så fall hade en annan typ av material varit mer passande att använda, till exempel motioner eller regeringsbeslut.

Uppsatsens empiriska underlag består alltså av valmanifest och urvalet omfattar dokument från totalt 15 valkampanjer som är formulerade under en period på drygt fem decennier. De första nio manifesten, från perioden 1970-1994 är utgivna med tidsintervaller på tre år. Efter riksdagsvalet år 1994 förlängdes riksdagens mandatperioder med ytterligare ett år, varför valmanifesten därefter är utgivna med mellanrum på fyra år. Just tidsperioden 1970-2018 har valts därför att jag bedömt att materialet är omfångsrikt nog för att kunna påvisa en historisk progression men samtidigt så pass avgränsat att det är praktiskt möjligt för mig att bearbeta och överskåda materialet på ett tillfredsställande sätt. Att just valmanifest valts som underlag är tacksamt eftersom syftet med arbetet är att påvisa en historisk utveckling. Dessa dokument har fördelen att de visar ståndpunkter så som de faktiskt formulerades där och då, även de delar som med facit i hand kan betraktas som historiska parenteser eller sidospår.

Materialet som ligger till grund för urvalet har hämtats från Svensk Nationell Datatjänst, vars hemsida drivs i samarbete med sju svenska universitet däribland Lunds universitet (Svensk nationell datatjänst 2019). I deras samlingar finns samtliga socialdemokratiska partiprogram och valmanifest tillgängliga, förutom det senaste manifestet från riksdagsvalet 2018, vilket istället laddats ner från partiets egen hemsida. Att materialet hämtats från dels en statlig myndighetstjänst och dels från Socialdemokraternas egna plattform gör att det inte finns någon anledning att betvivla dess autencitet (Bryman 2011, s. 296).

Förutom metodvalets validitet har också dess reliabilitet tagits i beaktning, ett begrepp som av Bergström & Boréus (2018, s. 40) definieras av hur pass tillförlitlig mätningen är.

Reliabiliteten kan i sin tur beaktas utifrån två viktiga aspekter: intersubjektivitet och intrasubjektivitet (Bergström & Boréus 2018, s. 40-41). Den första innebär att bedömningen av ett resultat hade blivit densamma oavsett av vem den utförts och den andra, intrasubjektivitet, handlar om att samma resultat ska gå att uppnås om undersökningen skulle göras på nytt av samma forskare (ibid.). Konkreta överväganden kring validitet och reliabilitet berörs vidare i följande avsnitt då respektive metodkombination presenteras.

2.2 Kvantitativ innehållsanalys

Innehållsanalys, både kvantitativ och kvalitativ, är en metod som används för att analysera texter genom att kategorisera dess innehåll (Boréus & Kohl 2018, s. 50). Metoden kan användas för att studera skiftande begreppsanvändning i olika typer av material eller som i

detta fall att historiskt jämföra material från samma källa för att studera förändring över tid (Boréus & Kohl 2018, s. 55). Den kvantitativa varianten, som använts i denna uppsats, innebär att forskaren mäter ett visst innehåll och helt enkelt räknar dess förekomst (Boréus & Kohl 2018, s. 50).

Arbetet med en kvantitativ innehållsanalys utgår från ett förutbestämt kodschema där forskaren specificerat vilka faktorer som ska undersökas, så kallade kodningsenheter eller variabler (Boréus & Kohl 2018, s. 59). I kodschemat noteras också på vilket sätt variablerna används, vilket kallas variabelvärden (ibid.). I arbetet med denna uppsats har därför fem nyckelbegrepp valts ut vilka utgör variabler. Nyckelbegreppen är ”brott”, ”hot”, ”polis”, ”våld” och ”straff”. Böjningar av orden, till exempel ”hotet” eller ”polisen”, har räknats in. Så även ordsammansättningar som ”våldsbejakande”, ”hatbrott” eller ”straffskärpning”.

Begreppen har valts ut därför att samtliga används återkommande i det senaste valmanifestet från hösten 2018 (Socialdemokraterna 2018c). Användningen av dessa nyckelbegrepp har sedan jämförts manifesten emellan för att kunna spåra begreppens historiska utveckling. Först har jag noterat när de för första gången dyker upp i materialet och sedan om användningen av dem intensifieras eller minskar med åren. Den historiska jämförelsen har också baserats på vilka sammanhang eller under vilka rubriker de figurerar och om dessa i så fall ändrats över tid. Av dessa variabler har jag gjort en enkel form av kodning där variabelvärden består av vilken del av valmanifesten som begreppen återfinns i. Om till exempel variabeln ”brott” förekommer tre gånger under en rubrik som lyder ”Vårt kriminalpolitiska budskap” har jag noterat tre förekomster av nyckelbegreppet samt att det återfanns definierat som kriminalpolitik. Vissa valmanifest saknar denna typ av mellanrubriker och i de fall har inget variabelvärde noterats.

För att hantera materialet kan kodning genomföras antingen datoriserat eller manuellt (Boréus & Kohl 2018, s. 58). I detta fall har jag av flera skäl valt att göra kodningen manuellt. Först och främst därför att materialet är så pass avgränsat att det är praktiskt möjligt att för hand koda det. Men det finns också andra fördelar med en manuell kodning, till exempel kan det bidra till ökad validitet eftersom vi människor till skillnad från datorer kan värdera och sortera bort felaktiga variabler, till exempel för ord med mångtydig innebörd (Boréus & Kohl 2018, s. 80). I detta arbete har jag till exempel i ett manifest räknat bort ordet ”moralpolis” eftersom det visserligen innehåller nyckelbegreppet ”polis” men är ett figurativt begrepp som inte åsyftar en person som arbetar på polismyndigheten.

Även frågan om kodningens reliabilitet har tagits i beaktning. Kristina Boréus och Sebastian Kohl (2018, s. 61) skriver att den ensamma forskaren kan använda sig av så kallad dubbelkodning för att garantera intrasubjektivitet, alltså att själv upprepat koda samma material. I mitt fall har det inneburit att jag till en början testkodat valmanifesten för att på så vis lära känna materialet och förfina min metod. Även andra nyckelord användes till en början, totalt har 17 olika begrepp kodats innan fem valdes ut och kodades om på nytt.

Kvantitativ innehållsanalys är alltså en användbar metod för att strukturera upp en stor mängd data för att lättare kunna göra en jämförelse (Boréus & Kohl 2018, s. 84). Nackdelen med denna typ av metod är däremot att den egentligen inte säger oss något mer om texten än hur frekvent begreppen används, vi får helt enkelt ingen djupare förståelse för innehållet. Med forskningsfrågorna i åtanke kombineras därför denna metod med en kvalitativ textanalys som redogörs för nedan.

2.3 Begreppshistoria

Innehållsanalysen kombineras alltså med en begreppshistorisk analys för att inte bara mäta begreppens frekvens utan också betrakta dem utifrån den kontext de förekommer i. Begreppshistoriska studier handlar om språkets föränderlighet och kan användas för historiska jämförelser av specifika begrepps innebörd vid olika tidpunkter (Kurunmäki & Marjanen 2018, s. 196). Jussi Kurunmäki och Jani Marjanen (2018, s. 187) skriver att begreppshistoriska analyser bygger på idén att historien i sig inte ger oss några färdiga kontexter, istället är det forskaren som genom sin analys placerar begreppen i ett sammanhang. I detta arbete har jag till en början läst igenom samtliga manifest och noterat mina reflektioner av vad som kännetecknar var och ett. Jag har därefter återgått till materialet för att genom att utgå ifrån arbetets frågeställningar strukturera upp vilka teman, uttryck eller specifika ord som är relevanta i sammanhanget och hur de används. Denna arbetsmetod har varit ett sätt att stärka intrasubjektiviteten, att återkomma till materialet har givit mig möjlighet att kritiskt granska mina första reflektioner i relation till mina senare, vilket är viktigt vid studier som bygger på jämförelser (Bergström & Boréus 2018, s. 41). I begreppshistoriska analyser det även viktigt att säkerställa att de begrepp som analyseras har samma innebörd i hela materialet (Kurunmäki & Marjanen 2018, s. 206). Med detta i beaktning har avsiktligt ord valts ut som funnits i svenska språket och haft samma innebörd under den undersökta perioden. En kritik mot denna typ av metod är att det är oundvikligt att

utgå från dagens definition av ett begrepp och att resultatet på så vis formas efter denna (Kurunmäki & Marjanen 2018, s. 207). Det är därför viktigt att betona att det som i första hand avses att undersökas är i vilken kontext och på vilket sätt begreppen använts, snarare än deras etymologiska utveckling. Detta specifika arbete bygger dessutom på en jämförelse över ett förhållandevis kort tidsspann, ett knappt halvsekel, vilket innebär att mindre hänsyn behöver tas till språkliga förändringar jämfört med om betydligt äldre material använts.

En annan metodologisk fråga som bör beaktas är hur forskarens egna förförståelse av det fenomen som granskas påverkar arbetet (Bergström och Boréus 2018, s. 40). Det är helt enkelt svårt att vara en helt objektiv observatör av en samhällsutveckling i det land man lever i, vilket gör fullkomlig objektivitet ouppnåelig (Bergström & Boréus 2018 s. 40-41).

Bergström och Boréus (ibid.) skriver att detta påverkar arbetets grad av intersubjektivitet och att det därför är viktigt att forskaren redovisar sina resultat på ett välmotiverat sätt. En stor del av den empiriska undersökning som denna uppsats bygger på presenteras därför genom citat och återgivelse ur valmanifesten.

3. TEORETISK UTGÅNGSPUNKT

I detta avsnitt presenteras de teoretiska begrepp som utgör arbetets analytiska utgångspunkt och som kommer användas i uppsatsens analysdel i syfte att besvara dess frågeställningar.

Att aktivt arbeta för att omformulera kulturella sanningar om rätt och fel är att utföra vad den amerikanske sociologen Howard S. Becker (1963, s. 147) kallade för ett moraliskt entreprenörskap. Becker menade att lagar och sociala regler är formade av den samhällskontext de förekommer i. Det är därmed inte självklart vilket beteende som ska betraktas som avvikande eller felaktigt, tvärtom är vad vi definierar som så en konsekvens av sociala processer (Becker 1963, s.163). Vidare skriver Becker att för att fullt ut förstå avvikande beteenden kan vi inte nöja oss med att studera den som bryter mot reglerna, vi måste rikta fokus mot reglernas uppkomst och upprätthållande (ibid.).

Ett moraliskt entreprenörskap utövar den individ eller grupp som pekar ut ett visst fenomen eller beteende och driver opinionsbildning för att detta ska ges en etablerad status som avvikande (Becker 1963, s. 148). Howard S. Becker förklarar fenomenet så här:

”Even though a practice may be harmful in an objective sense to the group in which it occurs, the harm needs to be discovered and pointed out. People must

be made to feel that something ought to be done about it. Someone must call the public's attention to these matters, supply the push necessary to get things done and direct such energies as are aroused in the proper direction to get a rule created" (Becker 1963, s. 162).

Bedrivandet av ett moraliskt entreprenörskap kan motiveras på flera sätt. Ett vanligt skäl är en känsla av övertygelse om att den egna moralen är den sanna och att denna därför måste spridas, även om det fenomen som avfärdas inte nödvändigtvis har någon direkt påverkan på någon annan än den som begår denna orättfärdighet (Becker 1963, s. 147). Grupper med sådana motiv drivs av en närmast helig övertygelse eller bokstavliga religiösa skäl att förkasta något som anses syndigt eller fel (Becker 1963, s. 148).

Den andra formen av moraliska entreprenörer har en annan typ av orsak till sitt handlande, de frågar dessa grupper driver handlar om mänskliga rättigheter istället för att kretsa kring förkastande av synd och drivkraften är därför att ändra regler och normer av humanitära skäl snarare än religiösa (Becker 1963, s. 148). Becker skriver:

"The prohibitionist serves as an excellent example, as does the person who wants to suppress vice and sexual delinquency or the person who wants to do away with gambling. These examples suggest that the moral crusader is a meddling busybody, interested in forcing his own morals on others. But this is a one-sided view. Many moral crusades have strong humanitarian overtones." (ibid.).

Ett lyckat moraliskt entreprenörskap leder till ändrade lagar på området och i förlängningen att den egna moralen implementeras och blir norm på en samhällelig nivå (Becker 1963, s. 155). Men det innebär också skapandet av en ny "outsider"-grupp, de vars beteende tidigare accepterats eller till och med varit norm men som nu anses avvikande och amoraliskt (ibid.).

En viktig faktor i denna process är att, till exempel genom lobbyverksamhet och påverkansarbete, etablera den egna problemformuleringen som den korrekta och därmed inta en slags sanningssägande position i samhällsdebatten (Andersson & Lundberg 2000, s. 68). För de moraliska entreprenörerna innebär innehavandet av en sådan position ett val mellan att antingen förklara kampen vunnen eller att flytta fram sina positioner ytterligare och ställa fler krav (Becker 1963, s. 153-154). Becker (1963 s. 155) skriver att ett resultat av ett lyckat moraliskt entreprenörskap där nya regler kommit på plats är att den grupp som varit pådrivande i denna process ändrar position och status från aktivister till etablerade

organisationer. Då har kampen, av Becker benämnd som ett ”moraliskt korståg”, blivit institutionaliserad (ibid.).

4. TIDIGARE FORSKNING

I detta avsnitt redogörs för tidigare forskning som är relevant för denna studie. Avsnittet har delats in i två delar varav den första handlar om den forskning som gjorts om svensk kriminalpolitik under samma period som utgör fokus för denna uppsats, alltså åren 1970-2018. I den andra delen presenteras forskning om den andra vågens feminism och brottsoffrets uppkomst. Denna del utgör en viktig historisk bakgrund och återkommer i analysen av arbetet.

4.1 Svensk kriminalpolitik från 1970-talet till idag

Robert Andersson har i sin doktorsavhandling *Kriminalpolitikens väsen* analyserat den svenska kriminalpolitikens utveckling under perioden 1970-2000. Avhandlingen består av två delar där den ena handlar om den kriminologiska forskningen och samhällsdebatten. I den andra delen analyserar Andersson hur det kriminalpolitiska landskapet förändrats under samma period. Till skillnad från denna uppsats är Anderssons fokus på det parti som innehaft regeringsmakten, oavsett politisk färg. Han binder sedan samman avhandlingens två delar med den svenska politiska utvecklingen i bredare mening. Anderssons forskning visar att det skett en politisering av kriminalpolitiken under den undersökta perioden vilket innebär att den i lägre utsträckning än tidigare är förankrad i forskning på området (Andersson 2002, s. 9).

Samme Robert Andersson har tillsammans med Roddy Nilsson tagit ett större grepp om ämnet i boken *Svensk kriminalpolitik* som skildrar dess utveckling från början av 1900-talet till år 2016. De år som är relevanta för denna uppsats, från 1970-talet och framåt, delas av författarna in i tre historiska perioder. Åren 1970-1985 beskrivs som en omdanande tid då tanken på vård som substitut till fängelsestraff kom att utsättas för kraftig kritik från flera håll (Andersson & Nilsson 2017, s. 150). Idén om individualprevention i form av behandling hade decennierna innan stort inflytande över svensk kriminalpolitik, vilket författarna menar var ett resultat av dels en stor tilltro till vetenskapen och dels den syn på välfärdsstatens omhändertagande roll som präglat efterkrigstiden (Andersson & Nilsson 2017, s. 73). Men i början av 1970-talet kom alltså behandlingstanken att ifrågasättas, inte minst genom kritik

från politisk vänster som gjorde gällande att behandling av brottslingar innebar inlåsning av socialt utsatta individer under långa perioder, vilket man menade hade som effekt att klassamhället cementerades (Andersson & Nilsson 2017, s. 150).

Från juridiskt håll riktades också kritik mot behandlingstanken och individualprevention i allmänhet eftersom en individuell straff tillämpning hotar principen om likhet inför lagen (ibid.). Resultatet av kritiken mot idén om behandling blir den politisering som Andersson och Nilsson menar kännetecknar åren 1985-2005 (Andersson & Nilsson 2017, s. 152). I det nya politiserade klimatet upprätthålls kriminalpolitikens legitimitet genom att medborgarperspektivet får allt större vikt, vilket författarna menar innebär att vi blivit konsumenter av den trygghet staten kan leverera till oss (Andersson & Nilsson 2017, s. 162-163). Kriminalpolitiken går från idealistisk till realistisk i takt med att problemformuleringen ändrats till att handla om hur laglydiga medborgare ska skyddas snarare än på vilket sätt samhället bör resocialisera de människor som begått brott (Andersson & Nilsson 2017, s. 155-156).

Slutligen definierar Robert Andersson och Roddy Nilsson perioden 2005-2016 som en postpolitisk era där det på det kriminalpolitiska området tycks råda konsensus mellan de olika politiska blocken (Andersson & Nilsson 2017, s. 211). Författarna skriver att den moderna debatten kommit att handla om hur rättssystemet ska administreras och finansieras snarare än hur det ska vara utformat (Andersson & Nilsson 2017, s. 215).

Henrik Tham (2018, s. 75) listar i *Kriminalpolitik – Brott och straff i Sverige sedan 1965* de främsta trenderna i den kriminalpolitiska utvecklingen. Som ett led i den politisering som Robert Andersson och Roddy Nilsson beskriver ser Henrik Tham (2018, s. 79) också att det skett en förändring i det kriminalpolitiska samtalsklimatet. Som exempel nämner han hur det på vår sida av millennieskiftet närmast förväntas att partiledare oavsett parti uttrycker en oro över brottsutvecklingen och utlovar handlingskraftiga åtgärder för att stävja den (Tham 2018, s. 80). Thams forskning bekräftar med andra ord Andersson och Nilssons uppfattning om att det råder en politisk konsensus inom området.

En annan trend som Henrik Tham (2018, s. 113-114) urskiljer är att brottsoffer fått en allt starkare social status under den undersökta perioden, vilket föranlett en samhällelig fokusförflyttning från förmögenhetsbrott till våldsbrott. Detta ligger i sin tur bakom den successiva men omfattande straffutvidgning av personbrott, inte minst för brott riktade mot kvinnor och barn, som skett sedan 1970-talet (ibid.). Ett annat tecken i tiden är de många

intresseorganisationer för brottsoffers rättigheter (Brottsofferjouren, Riksorganisationen för kvinnojourer och tjejjourer i Sverige och BRIS för att nämna några) som uppkommit under den period som är i fokus i både Henrik Thams forskning och i denna uppsats (Tham 2018, s. 115).

Även Hanna Sahlin Lilja har intresserat sig för politisk retorik och dess förändring sedan 1970-talet. Hon har i sin forskning jämfört på vilka olika sätt begreppet ”otrygghet” använts dels mellan Socialdemokraterna och Moderaterna och dels mellan två olika decennier, 1970- och 2010-talen (Sahlin Lilja 2018, s. 170). Sahlin Lilja (2018 s. 187) konstaterar att ordet ändrat användningsområde i den svenska politiken, från arbetsmarknadspolitiska sammanhang till det kriminalpolitiska området. Från att ha använts för att beskriva trygga arbetsvillkor läggs allt mer tonvikt vid löften om att garantera medborgarna trygghet från att utsättas för brott. Denna förskjutning skulle kunna ses som exempel på både den förväntade handlingskraft som Henrik Tham beskriver och på Robert Andersson och Roddy Nilssons analys om att svensk kriminalpolitik kommit att handla om statens skyldighet att agera leverantör av individens trygghet från brott.

4.2 Den andra vågens feminism och brottsoffrets uppkomst

I antologin *Kvinnohistoria i Sverige* har Eva Schmitz skrivit den del som handlar om den andra vågens feminism under 1970-talet. Sverige var vid tiden precis som stora delar av övriga världen ett land präglad av politisk organisering. Roten till en ny feministisk rörelse som växte fram under denna period var en paradox som drabbade efterkrigstidens första generation vuxna: å ena sidan förvärvsarbetade allt fler kvinnor, å andra sidan var den offentliga barnomsorgen långt ifrån tillgänglig för alla (Schmitz 2011, s. 96). Startskottet för denna nya kvinnorörelse i Sverige, i efterhand kallad den andra vågens feminism, kan spåras till grundandet av nätverket Grupp 8 i Stockholm 1968 som inspirerade till en mängd liknande grupper och en massiv kvinnopolitisk organisering över hela landet (Schmitz 2011, s. 101). Perioden 1968-1979 bildades ett femtiotal kvinnogrupper i Sverige (Schmitz 2011, s. 107).

Eva Schmitz (2011, s. 109) konstaterar att den svenska kvinnorörelsen på 1970-talet uppstod kring daghemsfrågan och kvinnans ställning på arbetsmarknaden men sedermera kom att driva opinionsbildning även i frågor om sexuell exploatering, rätten till abort och mäns våld mot kvinnor.

Även Lena Gemzöe (2002, s. 50) har skildrat den svenska feminismens utveckling och beskriver mäns våld mot kvinnor som en viktig feministisk fråga. Den andra vågens feminister ville utmana kvinnors underordning i relation till män och teoribildningen byggde på patriarkatsteorin, uppfattningen om att mäns förtryck av kvinnor är strukturellt och genomsyrar hela samhället, även det relationella livet (Andersson & Lundberg 2000, s. 68). I kvinnorörelsen finns en uppfattning om att vålds- och sexualbrott underbygger dessa patriarkala strukturer och därmed utgör ett medel för mannens sociala överordning (Gemzöe 2002, s. 50). Det var i denna kontext slagordet ”Det personliga är politiskt” myntades (Gemzöe 2002, s. 45-46). Genom demonstrationer och aktioner under perioden 1970-1980 ville kvinnogrupperna föra in kvinnokampen i det breda politiska medvetandet (Schmitz 2011, s. 113).

Den stora politiska organiseringen i diverse aktivistgrupper avtog i början av 1980-talet, men detta innebar inte att den feministiska medvetenheten ebbat ut, snarare hade frågorna fått ett etablerat politiskt genomslag (Schmitz 2011, s. 119). Av de kvinnogrupper som levde kvar in på 1980-talet ändrade många form till kvinnojourer (ibid.). I *Offer för brott* beskriver Marie Lindstedt Cronberg (2002, s. 41) hur framväxten av brottsofferbegreppet hänger ihop med kvinnogruppernas transformering till jourverksamheter. År 1978 öppnade de första svenska kvinnojourerna i Stockholm och Göteborg, vilket 1984 ledde till bildandet av ROKS, Riksorganisationen för kvinnojourer i Sverige (Lindstedt Cronberg 2002, s. 41). Lindstedt Cronberg (2011, s. 51) beskriver hur fokuset på offret vid tiden är en ny företeelse, fram tills 1970 användes överhuvudtaget inte ordet ”brottsoffer” i svenska språket. Tidigare tystade samhällsgrupper fick nu politiskt inflytande och ”den vanliga människan” blev därmed ett politiskt subjekt (Lindstedt Cronberg 2011, s. 52).

Även Henrik Tham har forskat om kvinnorörelsens koppling till framväxten av brottsofferbegreppet. I *Brottsoffret och kriminalpolitiken* konstaterar han att organiseringen kring brottsoffers rättigheter är sammanflätad med kvinnorörelsen, vilket märks genom att den forskning som fått ekonomiskt stöd av Brottsoffermyndigheten i stor utsträckning inriktats på mäns våld mot kvinnor (Tham 2011, s. 29). Denna fråga är central både i brottsofferrörelsen och kampen för jämställdhet (Tham 2011, s. 41). Ett annat tecken på brottsoffrets nyfunna status i modern tid är att anmälningssstatistiken gällande våldsbrott fördubblats sedan 1980-talet (Tham 2000, s. 30).

4.3 Sammanfattning av tidigare forskning

Den tidigare forskningen om utvecklingen av den svenska kriminalpolitiken mellan 1970 och 2018 visar ett antal likriktade och sammanhängande tendenser. Frågor om brott och straff har blivit politiskt gångbara istället för att som tidigare i första hand varit ett ämne för forskning och expertis (Andersson & Nilsson 2017, s. 152). Som ett resultat av denna politisering är det allt viktigare att allmänhetens uppfattningar avspeglas i den förda politiken och det har blivit legitimt att motivera lagförslag med att de överensstämmer med allmänhetens önskan (Andersson & Nilsson 2017, s. 162-163). Staten har därmed fått en ny roll som leverantörer av medborgarnas trygghet (Andersson & Nilsson 2017, s. 155-156). Detta reflekteras i användandet av begreppet ”otrygghet” som under 1970-talet i första hand förekom på det arbetsmarknadspolitiska området men som i modern tid flyttat över till att användas i kriminalpolitiska sammanhang (Sahlin Lilja 2018, s. 187).

Forskningen om den svenska feminismens utveckling från 1970-talet visar hur kvinnovåld blivit en central fråga för rörelsen (Gemzöe 2002, s. 50). Det finns även ett historiskt samband mellan kvinnorörelsen och brottsoffrets framväxt som politiskt subjekt, vilket tydligt påvisas i hur många av de aktivistgrupper som bildades under 1970-talet sedermera tog ny form som jourverksamheter (Lindstedt Cronberg 2002, s. 41). Med bakgrund av denna utveckling vill jag ställa upp en hypotes om att den svenska kvinnorörelsen i början av den undersökta perioden hade ett mycket svagt genomslag för sina idéer till att 2018 istället ha fått ett mycket starkt genomslag. Detta har i sin tur haft en tydlig påverkan på Socialdemokraternas kriminalpolitik såsom den presenteras i valmanifest från 1970 till 2018. Arbetets mothypotes är motsatsen, att det tvärtom inte går att se någon påverkan av den andra vågens feminism på Socialdemokraternas kriminalpolitik såsom den presenteras i valmanifest från 1970 till 2018. I nästa avsnitt testas denna hypotes och dess mothypotes på den empiriska undersökningen av partiets valmanifest.

5. EMPIRISK UNDERSÖKNING

Även om det totala materialet är omfångsrikt är storleken på de olika valmanifesten väldigt varierande. Som exempel kan jämföras det längsta, från år 2014, på hela 46 sidor med valmanifestet inför valet år 1973 vilket är knappt en sida långt. Denna skillnad skulle kunna betraktas som ett problem för en komparativ studie. Å andra sidan ligger uppsatsens fokus på det kriminalpolitiska innehållet och ett längre valmanifest behöver inte nödvändigtvis

innebära ett större fokus på sådana frågor. Att vissa dokument dessutom är så kortfattade att de överhuvudtaget inte har något uttalat kriminalpolitiskt avsnitt är i sig värt att notera i en jämförelse med manifest där brott och straff beskrivs som en av partiets kärnfrågor.

Nedan redovisas resultatet av genomgången av samtliga 15 socialdemokratiska valmanifest perioden 1970-2018. De fem nyckelorden presenteras var och ett för sig.

5.1 Redovisning av nyckelbegreppet ”Brott”

Den mest påtagliga utvecklingen i användandet av begreppet ”brott” är den kraftiga ökningen. I de nio första valmanifesten, från år 1970 till och med år 1994, förekommer ordet sammanlagt endast vid två tillfällen (Socialdemokraterna 1979, 1994). Detta går att jämföra med valmanifestet från riksdagsvalet 2018 då ordet ”brott” eller olika former och ordsammansättningar går att återfinna på hela 21 ställen i ett och samma manifest (Socialdemokraterna 2018c).

I valmanifesten från åren 1979 och 1994 figurerar begreppet en gång var och i båda fall åsyftas ekonomisk brottslighet (Socialdemokraterna 1979, 1994). År 1979 är det i meningen ”skattefiffel och ekonomisk brottslighet måste bekämpas” under rubriken ”Ekonomisk rättvisa” (Socialdemokraterna 1979, s. 2). Inför valet år 1994 är formuleringen snarlik, under rubriken ”Ökade inkomster” proklamerar att ”den ekonomiska brottsligheten ska bekämpas effektivare. Skatteplanering ska motverkas, inte uppmuntras.” (Socialdemokraterna 1994, s. 4).

De fåtal gånger ordet ”brott” förekommer i valmanifesten under perioden från 1970 till och med 1994 är det alltså ekonomisk brottslighet som åsyftas och som ska förebyggas eftersom de utgör ett hot mot staten och det gemensamma välfärdsbygget. En retorisk förändring har skett inför valet 1998 då minskad brottslighet istället presenteras som en trygghetsfråga för den enskilda individen:

”En politik för minskad brottslighet är en politik som erbjuder trygghet för alla, som skapar goda förutsättningar för alla, som bygger på allas lika rätt och humanism.” (Socialdemokraterna 1998, s. 4).

I citatet ovan kan anas att en fokusförskjutning skett från ekonomisk brottslighet till personbrott. Formuleringen ”en politik som erbjuder trygghet för alla” är ett tydligt tecken på

statens nya trygghetsskapande skyldigheter som Robert Andersson och Roddy Nilsson (2017 s. 162-163) beskriver i sin forskning.

I nästa valmanifest från 2002 ökar användandet av ordsammansättningar som bygger på ”brott” då ungdomsbrottslighet, sexualbrott, terrorbrott och narkotikabrott behandlas (Socialdemokraterna 2002). Under rubriken ”Trygghet för alla ” listar partiet sex områden där medborgarna har rätt att känna trygghet och bland sjukvård, arbetsrätt och äldreomsorg nämns även tryggheten mot att utsättas för brott (Socialdemokraterna 2002, s. 2). År 2006 har för första gången kriminalpolitiken fått ett eget avsnitt, under rubriken ”Brottslighet och dess orsaker ska bekämpas ” konstateras att ”under senare år har brottsligheten förändrats och blivit grövre”, här nämns också för första gången hatbrott och så kallade vardagsbrott (Socialdemokraterna 2006, s. 7).

I valmanifestet från år 2010 har fokus helt flyttats från ekonomisk brottslighet riktad mot staten till brott mot enskilda personer (Socialdemokraterna 2010). De kriminalpolitiska frågorna har däremot inget eget avsnitt utan är placerade, tillsammans med två stycken om trygghetsförsäkringar och segregation, under rubriken ”Minska klyftorna”:

”Brott ska bekämpas, liksom brottens orsaker. Jämlika samhällen har lägre brottslighet. Vi vill förbättra stödet till brottsoffer och skärpa straffen för sexualbrott och sexköp. Alla kommuner ska ha brottsförebyggande råd.”
(Socialdemokraterna 2010, s. 6)

Som tidigare nämnts förekommer begreppet ”brott” hela 21 gånger i Socialdemokraternas valmanifest inför riksdagsvalet 2018 (Socialdemokraterna 2018c). Texten är uppdelad i fyra avsnitt om varsitt politiskt område; arbetsmarknadspolitik, vård och omsorg, kriminalpolitik och utrikesfrågor (ibid.). I alla fyra återfinns begreppet ”brott”, som exempel har åtgärder mot arbetsmiljöbrott sorterats in som en arbetsmarknadspolitisk fråga och arbete mot både hatbrott och skattebrott beskrivs i avsnittet inriktat på vård och omsorg (ibid.). Det avsnitt som partiet däremot vikt specifikt åt kriminalpolitiska frågor är långt och listar en mängd åtgärder mot brott, både förebyggande arbete och utökade resurser till rättsväsendet (ibid.).

Det som främst kännetecknar begrepps användningen av ”brott” under 2000-talet är sexualbrottens stora genomslag som politisk fråga. Under perioden 1970-2002 är ekonomisk brottslighet den enda brottskategori som uttryckligen nämns. Denna trend bryts med följande stycke från år 2002: ”Skyddet för kvinnor som riskerar att utsättas för brott måste förbättras.

Vi vill ha en skarpare lagstiftning om besöksförbud och skärpa lagstiftningen mot sexualbrott.” (Socialdemokraterna 2002, s. 2).

Som tidigare nämnts har valmanifestet från 2018 överlägset störst kriminalpolitiskt innehåll och av detta handlar en dryg tredjedel om sexualbrott, för att förtydliga omfattningen är detta stycke längre än det samlade kriminalpolitiska innehållet under hela 1970-talet (Socialdemokraterna 2018c). Under rubriken ”Hårdare tag mot sexualbrotten – och starkare stöd till dess offer” vill partiet ”behandla sexuella övergrepp som de fruktansvärda brott de är” (Socialdemokraterna 2018c, s. 29). Partiet listar sedan en rad förslag till åtgärder:

”Därför vill vi höja minimistraffet för våldtäkt. Göra så att den gärningsman som inte medverkar i vård och behandling ska riskera att avtjäna längre tid i fängelse. Införa större möjlighet till övervakning med fotboja för den som blivit villkorligt frigiven eller har kontaktförbud samt se över och stärka sexköpslagen. Förstärka sexualundervisningen i skolan för att förebygga sexualbrott, skapa en samtyckeskultur och motverka sexuell exploatering. Förbättra förutsättningarna för sexualbrottsutredningar och sparandet av bevis. Inrätta fler mottagningar för sexualbrottsutsatta och ökad specialistkompetens för dem som möter utsatta i sin yrkesutövning.” (ibid.)

5.2 Redovisning av nyckelbegreppet ”Polis”

Av det kriminalpolitiska innehållet i Socialdemokraternas valmanifest inför riksdagsvalet 2018 läggs ett betydande fokus på utlovade satsningar på polisen, totalt förekommer ordet ”polis” på 13 ställen att jämföra med de nio valmanifesten från perioden 1970-1994 då ordet inte gör det alls (Socialdemokraterna 2018c). Första gången polisen överhuvudtaget nämns i det samlade materialet är inför valet 1998 då partiet skriver:

”Vi vill ha fler poliser, en nationell samordning mot organiserad brottslighet, kraftfulla åtgärder mot ekonomisk brottslighet och ett effektivare rättsväsende.” (Socialdemokraterna 1998, s. 4).

Polisen beskrivs ovan kort och gott utifrån dess uppdrag att bekämpa brott, men förutom en önskad effektivisering av rättsväsendet nämns inga konkreta förslag på ändringar inom polismyndigheten. I citatet ovan önskar partiet förvisso fler poliser, men specificerar inte hur många de vill se. I valmanifestet från år 2002 placeras polisen i ett större sammanhang, under rubriken ”Trygghet mot brott” skrivs:

”Polis, skola, kommun, föräldrar och andra - många behövs för att få ned ungdomsbrottsligheten. Det krävs påföljder och insatser som är tydliga,

samtidigt som de ger den unge vägar tillbaka till ett bättre liv.”
(Socialdemokraterna 2002, s. 2).

En liknande formulering återkommer i valmanifestet inför nästa val, år 2006: ”Polisen ska samarbeta nära med skolan och socialtjänsten, och vara synlig i hela landet.”

(Socialdemokraterna 2006, s. 7). Inför valet år 2002 vill partiet se 4 000 fler polisanställda (Socialdemokraterna 2002). I valmanifestet från 2018 har antalet ökat ytterligare:

”Var och en förtjänar att leva sitt liv utan rädsla för brott – och för det ska svensk polis vara den främsta garanten. De behöver starkare stöd, bättre arbetsvillkor och inte minst: fler kollegor. Därför vill vi öka antalet polisanställda med 10 000 till år 2024. Kraftigt öka utbildningstakten av poliser och starta nya polisutbildningar i Malmö och Borås. Förbättra arbetsvillkoren för poliser, så att ännu fler söker sig till yrket, vill stanna som poliser och komma tillbaka till poliskåren.” (Socialdemokraterna 2018c, s. 27).

Den första mening i stycket ovan är anmärkningsvärd. En tydlig förändring i synen på polisens position och skyldigheter tycks ha skett jämfört med perioden 1970-1998 då den överhuvudtaget inte nämns i valmanifesten. Här presenteras polisen nu istället som en garant för att den enskilda medborgaren ska kunna leva ett liv utan rädsla. Detta nya perspektiv stämmer väl överens med Hanna Sahlin Liljas (2018, s. 170) konstaterande att frågan om ”trygghet” under 2010-talet fått fäste i kriminalpolitiken.

Den förstärkta tonvikten vid polisens beskydd av medborgarna kan förstås som ett tecken på både hur brottsoffrets position stärkts och hur rättsväsendet kommit att betraktas som en del av välfärdssystemet. Av de kriminalpolitiska trender Henrik Tham pekar ut i sin forskning kan de ökade anslagen till polisen också ses som ett exempel på förväntad politisk handlingskraft (Tham 2018, s. 79). Detta synsätt blir extra tydligt i nedan citat, också det från valmanifestet inför riksdagsvalet 2018, där polisen beskrivs tillsammans med sjuksköterskor och lärare. På detta sätt framträder en syn på polisen som en del av välfärdssystemet och en garant för den enskilda medborgarens trygghet.

”Ett starkare samhälle, där vi gemensamt anställer de tiotusentals sjuksköterskor, poliser och lärare som krävs för att korta vårdköerna, bekämpa brotten och höja elevernas kunskaper i landets skolor.” (Socialdemokraterna 2018c, s. 6).

5.3 Redovisning av nyckelbegreppet ”Hot”

Till skillnad från ”brott” och ”polis” figurerar begreppet ”hot” återkommande i hela materialet. Förutom år 1973, 1994, 1998 och 2010 används det i samtliga valmanifest. Vad som däremot ändras genom åren är de sammanhang som ordet återfinns i och att användningen skiftar från symbolisk till bokstavlig. I de tidiga manifesten är det samhället som riskerar att påverkas av förändringar vilka definieras som hotande, till exempel skriver partiet i valmanifestet från 1976 att ”en borgerlig skattepolitik utgör ett hot mot medborgarnas trygghet” (Socialdemokraterna 1976, s. 2). Även i miljöfrågan återkommer begreppet ”hot”, redan 1970 kallas miljöförstöring för ”ett hot mot vår framtid” (Socialdemokraterna 1970, s. 1). Men en historisk skiljelinje kan dras år 2002 då begreppet ”hot” har flyttats över till ett nytt område. Partiet skriver att ”unga flickor som lever under hot eller tvång måste få ett snabbt och kunnigt bemötande av skola, polis och socialtjänst och vid behov skyddat boende” (Socialdemokraterna 2002, s. 3). Här används alltså begreppet ”hot” i bokstavlig, inte som tidigare i överförd, mening.

I valmanifestet från 2014 beskrivs hotet från organiserad brottslighet parallellt med hot mot välfärden i form av arbetskraftsbrist (Socialdemokraterna 2014). I valmanifestet från 2018 återfinns nu begreppet ”hot” i enbart bokstavlig mening:

”Därför vill vi genomföra en nationell plan för studiero och trygghet i skolan, införa mobilförbud i grundskolans klassrum och stärka möjligheten att stänga av eller omplacera elever som hotat eller utsatt andra för våld.”
(Socialdemokraterna 2018c, s. 19).

Förutom att begreppet ”hot” nu enbart används i sin bokstavliga innebörd är en annan intressant iakttagelse från valmanifestet 2018 att inflytandet från den feministiska rörelsen kan anses i begreppsanvändningen i nedan stycke:

”Sverige är ett av de friaste länderna i världen, men så många av oss hålls fortfarande tillbaka av sexism, rasism, homofobi och andra diskriminerande strukturer – och hotas och förföljs av dem som förblindats av hatiska ideologier.” (Socialdemokraterna 2018c, s. 25).

5.4 Redovisning av nyckelbegreppet ”Våld”

Utvecklingen av användandet av begreppet ”våld” är liknande den för begreppet ”brott”. Under perioden från 1970 till och med 1991 förekommer ordet en enda gång, i ett

avståndstagande från militär kapprustning (Socialdemokraterna 1982). Första gången begreppet används om inrikesfrågor är 1994 då partiet vill se ett intensifierat arbete mot mäns våld mot kvinnor:

”Alla vinner på jämställdhet. Allt fler inser det självklara med jämställdhet mellan kvinnor och män. För socialdemokratin är "hela lönen och halva makten" mer än slagord. Rätten till arbete, en bra familjepolitik och en stark gemensam sektor är grunden för jämställdhet. Vi vill ha kvinnofrid: Arbetet med att motverka våld mot kvinnor måste intensifieras. En socialdemokratisk regering kommer att bedriva en politik som på alla områden fördjupar jämställdheten” (Socialdemokraterna 1994, s. 3).

Här presenteras alltså våld mot kvinnor som en jämställdhetsfråga likställd med arbetsrättsliga frågor och familjepolitik. Detta går att tolkas som att kopplingen mellan bristande jämställdhet och mäns våld mot kvinnor vid det här laget hade etablerats som en politisk sanning. Å andra sidan är rubriksättningen till ovan stycke anmärkningsvärd: ”Mäns och kvinnors gemensamma ansvar” (ibid.). Denna formulering antyder att våldsutsatta kvinnor år 1994 ännu inte fullt ut betraktades som brottsoffer utan ansågs bära ett gemensamt ansvar med män för att skapa ett jämställt samhällsklimat och på så sätt motverka våldet.

Efter 1994, då våld mot kvinnor alltså för första gången berörs i Socialdemokraternas valmanifest, figurerar det sedan i samtliga texter. För varje val tycks engagemanget kring mäns våld mot kvinnor tilltaga men presentationen är densamma, frågan hanteras som en jämställdhetsfråga bland andra. Här i ett exempel från 1998:

”En socialdemokratisk regering kommer särskilt att arbeta för att bryta den könsuppdelade arbetsmarknaden, för fler kvinnliga företagare, för alla kvinnors rätt till heltidsarbete och mot kvinnovåld.” (Socialdemokraterna 1994, s. 4).

Enda in på 2000-talet behandlas våldet som en jämställdhetsfråga, vilket exemplifieras i nedan stycke från 2002:

”Sverige är världens mest jämställda land, och ändå långt ifrån jämställt. Ett nästan jämställt Sverige duger inte. Vi är inställda på hård kamp mot ojämlika löneskillnader, mot kvinnovåld och mot diskriminerande strukturer i samhället.” (Socialdemokraterna 2002, s. 4).

Sedan början av 1990-talet har alltså manifesten varit tydligt inriktad på specifikt typ av våld och offer. Detta är konsekvent och tonvikten på problemet ökande genom materialet. Det går däremot att ana en historisk förskjutning i synen på våld baserat på hur frågan behandlas. I

valmanifestet från 2014 är det samma typ av våld som uppmärksammas, men denna gång har frågan flyttats från det jämställdhetspolitiska området till att istället sättas samman med sexualbrott och det är också nu som partiet för första gången presenterar konkreta förslag på rättsliga åtgärder för dessa brott:

”Mäns våld mot kvinnor måste bekämpas. Förutsättningarna för kvinno- och brottsofferjourers stöd till våldsutsatta kvinnor ska förbättras. Fler sexualbrott måste klaras upp. Våldtäktslagstiftningen ska ses över och straffet för grova sexualbrott skärpas. Köp av sexuella tjänster utomlands ska kriminaliseras” (Socialdemokraterna 2014, s. 41).

I valmanifestet från 2018 nämns begreppet ”våld” på hela sju ställen varav det vid tre tillfällen handlar det om det för materialet nya fenomenet våldsbejakande extremism (Socialdemokraterna 2018c). På det utbildningspolitiska området vill partiet agera mot våld i skolan och som en jämställdhetsfråga nämns hedersrelaterat våld (ibid.). Det sexuella våldet ges även 2018 stort utrymme men har nu flyttat in under rubriken ”Ett samhälle starkt nog att besegra kriminaliteten” (Socialdemokraterna 2018c, s. 27).

5.5 Redovisning av nyckelbegreppet ”Straff”

Nyckelbegreppet ”straff” förekommer inte i något av de socialdemokratiska valmanifesten fram tills år 2010. När det väl introduceras är det straffen för sexualbrott som partiet vill skärpa och i relation till detta utlovas förbättrat stöd för brottsoffren (Socialdemokraterna 2010, s. 8). Samma löften finns kvar i valmanifestet från 2014 (Socialdemokraterna 2014, s. 41). Även i det senaste valmanifestet betonas straffen för bland annat sexualbrott:

”Skärp straffen och bryt den onda cirkeln. Antalet brott som klaras upp måste öka. De som begår brott ska dömas till straff som motsvarar brottets allvar och få stöd som gör att de kan påbörja ett nytt liv. Därför vill vi slopa straffreduktionen för unga. Den som fyllt 18 är vuxen och ska betraktas som det i lagens mening. Lagföring av den som begått brott ska gå snabbare.” (Socialdemokraterna 2018c, s. 28).

En intressant iakttagelse är att begreppet ”straff” först figurerar 2010, samma år som ordet ”brottsoffer” används för första gången och samtliga tillfällen som ordet ”brottsoffer” återfinns i materialet är det i samma mening eller nära anslutning till formuleringar om

straffskärpning och upprättelse (Socialdemokraterna 2010, 2014, 2018c). Exempel från de tre senaste valen är ”Vi vill förbättra stödet till brottsoffer och skärpa straffen för sexualbrott och sexköp” (Socialdemokraterna 2010, s. 8), ”Hårdare tag mot sexualbrotten – och starkare stöd till dess offer” (Socialdemokraterna 2018c, s. 29) samt ”Brottsoffer ska få snabbt stöd, bra bemötande och ökad tillgång till upprättelse” (Socialdemokraterna 2014, s. 40). Detta visar att brottsofferbegreppet anses tätt sammanflätat med straffskärpning. Det nya fokuset på straff kan förklaras av den politisering av kriminalfrågor som Robert Andersson (2002, s. 9) beskriver i sin doktorsavhandling. I takt med detta har det enligt Robert Andersson och Roddy Nilsson (2017, s. 131) blivit legitimt att motivera lagförändringar och straffskärpningar med att det är i linje med den allmänna opinionen. Partiet utgår här ifrån att brottsoffer önskar upprättelse och att en sådan sker genom skärpta straff och ”hårdare tag” mot brottslingarna. I och med att brottsoffrets ställning förstärks blir därför löften om upprättelse och straffskärpning allt vanligare. Att Socialdemokraternas politiska retorik tagit en straffpräglad riktning påvisas tydligt av jämförelsen mellan perioden 1970-2010, då ordet alltså inte förekommer alls, med det senaste valmanifestet från hösten 2018. I detta föreslås straffskärpning i fyra olika brottskategorier och dessutom nämns ökad kriminalisering, förlängd preskriptionstid och slopad straffreduktionen för unga (Socialdemokraterna 2018c).

6. SAMMANFATTNING OCH ANALYS

Som tidigare presenterats har arbetet utgått från hypotesen att den svenska kvinnorörelsen i början av den undersökta perioden hade ett mycket svagt genomslag för sina idéer till att 2018 istället ha fått ett mycket starkt genomslag. Vidare är hypotesen att detta i sin tur har haft en tydlig påverkan på Socialdemokraternas kriminalpolitik såsom den presenteras i valmanifest från 1970 till 2018. I resultatet av den empiriska undersökningen av Socialdemokraternas valmanifest finns mycket som tyder på att denna hypotes stämmer, inte minst ett förstärkt politiskt intresse för två brottskategorier som är centrala inom just kvinnorörelsen: mäns våld mot kvinnor och sexualbrott.

Arbetets mothypotes var att det tvärtom inte går att se någon påverkan alls av den andra vågens feminism på Socialdemokraternas kriminalpolitik såsom den presenteras i valmanifest från 1970 till 2018. Det som skulle tala för en sådan mothypotes är att även helt andra kriminalpolitiska frågor fått ett förstärkt fokus under den undersökta perioden. Resultatet av den empiriska undersökningen visar på en tydlig ökning av användandet av samtliga fem

nyckelbegrepp. Inget av orden ”brott”, ”polis”, ”hot”, ”våld” eller ”straff” förekom överhuvudtaget i det första valmanifestet från riksdagsvalet 1970 (Socialdemokraterna 1970). Alla begrepp tycks blivit vedertagna i sammanhanget i mitten av 1990-talet bortsett från ”hot” som förekommer återkommande i materialet. Det samlade intrycket blir att frågor som rör brott och straff i allmänhet fått ett tilltagande fokus för Socialdemokraterna. Detta skulle kunna användas som ett argument för att den utveckling som materialet påvisar inte alls är ett resultat av den feministiska rörelsens genomslag utan snarare en effekt av ett allmänt ökat engagemang i kriminalpolitiska frågor.

Å andra sidan är det inte bara det ökade intresset för kriminalpolitik som utmärker sig, tydligt är också att det med åren sker en fokusförskjutning gällande vilken typ av brott som beskrivs. När begreppet ”brott” först dyker upp gäller det ekonomisk brottslighet och skattefiffel (Socialdemokraterna 1979). Inför valet 1994 flyttas koncentrationen från brott mot staten till personbrott då begreppet ”våld” första gången förekommer (Socialdemokraterna 1994). Det våld som då beskrivs är mäns våld mot kvinnor, en fråga som därefter ägnas ett tilltagande utrymme i kommande valmanifest. Men även förhållningssättet ändrats, från att kvinnors utsatthet presenterades som en jämställdhetsfråga som män och kvinnor bör lösa sinsemellan till att våldet idag har status som ett kriminalpolitiskt samhällsproblem. Utvecklingen av nyckelbegreppet ”våld” kan sammanfattas med att det under 1970- och 1980-talet inte behandlades som en politisk fråga i Socialdemokraternas valmanifest, på 1990-talet och första halvan av 2000-talet betraktades det som en jämställdhetsfråga och de två senaste valen har begreppet flyttats över till det kriminalpolitiska området. Denna förändrade attityd kan förklaras med att den feministiska rörelsen vunnit en sanningsägande position över definitionen av våld men också drivit fram kvinnans samhällsställning på en rad områden. Detta har i sin tur förbättrat förutsättningarna för kvinnan att hävda sin rätt och därmed gjort henne till ett viktigt politiskt subjekt. Den definitionsprocess som begreppet ”våld” genomgått innebär också att skuldfrågan med åren har ändrats i och med att ansvaret för förändring lagts på lagstiftande församling istället för som tidigare på enskilda individer. Detta visar att teorin om kvinnans strukturella underordning vunnit politisk mark i Sverige, vilket i sin tur kan förstås som ett resultat av ett lyckat drivet moraliskt entreprenörskap av kvinnorörelsen.

Att detta moraliska entreprenörskap varit framgångsrikt avspeglas också i den institutionalisering som Howard S. Becker (1963, s. 155) beskriver som en naturlig följd när entreprenörskapet lyckas. Den ombildning till jourverksamhet som många kvinnogrupper genomgått har inneburit en transformering från aktiviströrelse på gräsrotsnivå till en

professionalisering och sedermera en riksorganisering i och med bildandet av ROKS, Riksorganisationen för kvinnojourer i Sverige 1984 (Lindstedt Cronberg 2002, s. 41). Tidigare svaga grupper har i kvinno- och brottsofferjourer fått en offentlig röst och därmed har det blivit viktigt för politiska partier att visa att de värnar dessa gruppers intressen. Detta sammanfaller med framväxten av det medborgarperspektiv som Robert Andersson och Roddy Nilsson (2017, s. 162-163) menar kännetecknar den svenska kriminalpolitiken under perioden efter 1985.

Medborgarperspektivet går även att spåra i resultatet av undersökningen av nyckelbegreppet ”brott”. Här ges intrycket av att det i den socialdemokratiska retoriken skett en förändring i vilka värden som anses skyddsvärda, från att gälla hot och brott mot det gemensamma välfärdsprojektet till fokus på den enskilda individens rätt till trygghet. Sedan 2006 har ordsammansättningarna ”brottsoffer” och ”vardagsbrott” dykt upp, vilket ger ytterligare belägg för bilden av den skyddsvärda medborgaren (Socialdemokraterna 2006, 2010, 2014, 2018c). Liknande tendenser kan anas av nyckelbegreppen ”hot” och ”polis”. Det förstnämnda har med åren ändrat innebörd från bildliga hot mot samhället till bokstavliga hot mot individen. Det andra återfinns för första gången i materialet så sent som 1998 (Socialdemokraterna 1998). Jämför detta med det senaste valmanifestet från 2018 då ordet används hela 13 gånger, varav vid ett tillfälle som en välfärdsgaranti tillsammans med sjuksköterskor och lärare (Socialdemokraterna 2018c).

Just medborgarperspektivet skulle dock kunna användas som ett argument för mothypotesen om att kvinnorörelsens genomslag inte går att spåra i materialet. Det går att argumentera för att det ökade kriminalpolitiska engagemanget inte enbart gäller frågor som rör kvinnors situation utan är en effekt av sociala processer i ett bredare samhällsperspektiv. Detsamma gäller även andra tendenser som beskrivs i den tidigare forskningen på området. Istället för att bero på feminismens genomslag skulle det ökade användandet av nyckelbegreppen också kunna förstås som exempel på hur ”otrygghet” blivit ett kriminalpolitiskt laddat begrepp, som Hanna Sahlin Liljas (2018, s. 187) forskning visar och på statens nya trygghetsskapande roll som Andersson och Nilsson (2017, s. 155-156) beskriver. Samtidigt går det inte att bortse från att en stor del av det ökade kriminalpolitiska fokuset gäller centrala frågor för just kvinnorörelsen, vilket talar för att arbetets hypotes stämmer. Det må finnas andra orsaker till det tilltalagande intresset för brott och straff, men att tonvikten lagts på just kvinnors situation talar för hypotesen om den feministiska rörelsens påverkan på Socialdemokraternas kriminalpolitik såsom den presenteras i valmanifestet.

Den politiska etableringen av patriarkatsteorin exemplifieras tydligt i användandet av nyckelbegreppet ”brott” och i sexualbrottets genomslag som politisk fråga. Dessa frågor nämns för första gången 2002 och förekommer i varje efterföljande valmanifest (Socialdemokraterna 2002, 2006, 2014, 2018c). Som tidigare nämnts är den del av valmanifestet från 2018 som berör sexualbrott mer omfattande än det samlade kriminalpolitiska innehållet under hela 1970-talet (Socialdemokraterna 2018c). Här nämns även förstärkt sexualundervisning och skapandet av en ”samtyckeskultur” som förebyggande åtgärder mot sexualbrott (Socialdemokraterna 2018c, s. 29). Att föreslå förstärkt sexualundervisning som en adekvat åtgärd exemplifierar ytterligare hur centrala frågor för kvinnorörelsen kommit att behandlas som kollektiva samhällsproblem och stärker hypotesen om rörelsens inflytande över Socialdemokraternas retorik.

Howard S. Becker (1963, s. 155) skriver att ett lyckat moraliskt entreprenörskap inte enbart definieras av förändrade lagar och normer utan också av att en ny ”outsider”-grupp etableras i och med att ett fenomenets nya sociala status även påverkar statusen på dess utövare. I den empiriska undersökningen avspeglas detta i nyckelbegreppet ”straff” som förekommer först i valmanifestet 2010, samma år som ”brottsoffer” för första gången nämns (Socialdemokraterna 2010). Varje gång brottsoffret därefter beskrivs är det i samma mening eller nära anslutning till formuleringar om straff (Socialdemokraterna 2014, 2018c). För att använd Beckers teori har den förändrade definitionen av brottsoffret skapat en ny grupp moraliska ”outsiders” i förövarna, vilket kan förklara den ökade frekvensen av begreppet ”straff”. Denna distinktion mellan å ena sidan outsiders, å andra sidan kvinno- och brottsofferjournalers position som sanningssägande aktörer märks tydligt i detta stycke från 2014: ”Mäns våld mot kvinnor måste bekämpas. Förutsättningarna för kvinno- och brottsofferjournalers stöd till våldsutsatta kvinnor ska förbättras” (Socialdemokraterna 2014, s. 41).

Slutligen ett intressant sidofynd som tydligt illustrerar kvinnorörelsens inflytande över utvecklingen av Socialdemokraternas politiska retorik. I valmanifestet inför riksdagsvalet 2018 används för första gången begreppet ”feminism”:

”Så länge någon av oss får sin frihet kuvad är ingen av oss riktigt fri. Därför vill vi bedriva en feministisk politik som strävar efter ett jämställt familjeliv, arbetsliv och samhällsliv.” (Socialdemokraterna 2018c, s. 25).

Sammanfattningsvis stärker den empiriska undersökningen på flera sätt hypotesen om att det går att se en tydlig påverkan av den svenska kvinnorörelsens genomslag på Socialdemokraternas kriminalpolitik såsom den presenteras i valmanifest från 1970 till 2018.

7. AVSLUTANDE DISKUSSION

Som beskrivet i uppsatsens inledning hade arbetet som syfte att besvara följande frågeställningar.

- Har det Socialdemokratiska partiet förändrat sin retorik inom det kriminalpolitiska området under perioden 1970-2018?
- Om så är fallet, hur har denna förändring sett ut?

Därtill utgick arbetet utifrån en hypotes om att den svenska kvinnorörelsen i början av den undersökta perioden hade ett mycket svagt genomslag för sina idéer till att 2018 istället fått ett mycket starkt sådant, vilket haft en påverkan på Socialdemokraternas kriminalpolitik såsom den presenteras i valmanifest från 1970 till 2018. Arbetets mothypotes var motsatsen, att det tvärtom inte går att se någon påverkan av den andra vågens feminism på Socialdemokraternas kriminalpolitik.

Efter den empiriska undersökningen kan som svar på frågeställningarna konstateras att det i analysen av Socialdemokraternas valmanifest från perioden 1970-2018 påvisas en tilltagande tonvikt vid kriminalpolitiska frågor. Även en fokusförskjutning från ekonomisk brottslighet till personbrott märks. Brottsoffren, och framförallt de kvinnliga, har blivit en röststark samhällsgrupp och därmed beretts ett större politiskt inflytande. Det tycks ha blivit allt viktigare för partiet att visa handlingskraft, inte minst genom att utlova straffskärpningar och ökade anslag till polisen.

Att just det kvinnliga offret är i fokus märks allra främst i beskrivningarna av våld genom den stora tonvikt partiet lägger på strukturellt våld av män mot kvinnor. Betoningen på denna typ av brott är också stadigt ökande från 1990-talet fram till det senaste valmanifestet 2018.

I analysdelen av denna uppsats presenteras en förklaring som stärker arbetets hypotes. Den feministiska rörelsen har i Sverige sedan 1970-talet rönt framgångar som medfört en framflyttad social position för kvinnan vilket i sin tur gjort frågor som rör henne fått ökad politisk relevans.

Det resultat som framträder i analysen visar sociala processers påverkan på politisk retorik. Brottsoffret, som fram till 1970-talet inte ens fanns definierad i svenska språket, har genom dessa processer gått från osynlig till en viktig figur i det politiska samtalsklimatet (Lindstedt Cronberg, 2002, s. 51). Förklaring om att denna utveckling kan förstås som ett resultat av kvinnorörelsens inflytande över våldets definitionsprocess och är att betrakta som tecken på en delseger för den feministiska rörelsen. Både frågan om mäns våld mot kvinnor och sexualbrottsfrågan har gått från att drivas av utomparlamentariska gräsrotsrörelser till att bli kriminalpolitiska kärnfrågor hos regeringspartiet. I Socialdemokraternas retorik har därmed kvinnokampen omvandlats från ett särintresse till en fråga som angår alla.

Men att den förändrade retoriken är att betrakta som endast en delseger för kvinnorörelsen har att göra med att denna uppsats handlar om just retorik, några faktiska politiska beslut har inte tagits i beaktning. Resultatet kan därmed enbart tolkas som ett resultat av feminismens etablering som politisk ideologi, det går inte att dra några slutsatser om framstegen för faktisk feministisk politik.

7.1 Förslag på vidare forskning

Arbetet med denna uppsats har helt och hållet inriktats på politisk retorik och semantik. Valmanifest är intressanta tidsdokument eftersom de är formulerade med avsikt att vinna sympatier och röster och därför först och främst visar vilka frågor partiet bedömer intresserar väljarna. Socialdemokraternas faktiska politiska utveckling har däremot inte berörts i arbetet med denna uppsats. Intressant vidare forskning vore därför att undersöka vilket avtryck det tilltagande kriminalpolitiska intresset som kan spåras i valmanifesten gjort på partiets genomförda politik, till exempel med att genomföra en liknande analys av riksdagsmotioner och regeringsbeslut.

Analysen av uppsatsen visar att kvinnorörelsen haft ett inflytande över Socialdemokraternas retorik under den undersökta perioden. Intressant vidare forskning vore därför att genomföra motsvarande analyser av material från även de andra riksdagspartierna, för att se om ett sådant inflytande går att spåra även i dessa.

8. REFERENSER

8.1 Litteratur

- Andersson, B. & Lundberg, M. (2000). Kvinnomisshandel som kunskapsfält. I M. Åkerström & I. Sahlin (Red.), *Det motspänstiga offret* (s. 63-91). Lund: Studentlitteratur.
- Andersson, R. (2002). *Kriminalpolitikens väsen* (avhandling för doktorsexamen, Stockholms Universitet, 2002).
- Andersson, R. & Nilsson, R. (2017). *Svensk kriminalpolitik*. Stockholm: Liber.
- Becker, H.S. (1963). *Outsiders: studies in the sociology of deviance*. New York: The Free Press.
- Boréus, K. & Bergström, G. (2018). Samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys. I G. Bergström & K. Boréus (Red.), *Textens mening och makt* (s. 17-45). Lund: Studentlitteratur.
- Boréus, K. & Seiler Brylla, C. (2018). Kritisk diskursanalys. I G. Bergström & K. Boréus (Red.), *Textens mening och makt* (s. 305-350). Lund: Studentlitteratur.
- Boreus, K. & Kohl, S. (2018). Innehållsanalys. I G. Bergström & K. Boréus (Red.), *Textens mening och makt* (s. 49-89) Lund: Studentlitteratur.
- Bryman, A. (2011). *Samhällsvetenskapliga metoder*. Stockholm: Liber.
- Gemzöe, L. (2002). *Feminism*. Stockholm: Bilda.
- Lindstedt Cronberg, M. (2002). Från målsägande till brottsoffer. I E. Bergenlöv, M. Lindstedt Cronberg & E. Östberg (Red.), *Offer för brott* (s. 26-56). Lund: Nordic academic press.
- Kurunmäki, J. och Marjanen, J. (2018). Begreppshistoria. I G. Bergström & K. Boréus (Red.), *Textens mening och makt* (s.179-216). Lund: Studentlitteratur.
- Sahlin Lilja, H. (2018). 'Otrygghet' i politisk kommunikation: En begreppslig jämförelse och analys av 1970 and 2010-talen. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, 105, (2), s. 170-190.
- Schmitz, E. (2011). Den nya kvinnorörelsen under 1970-talet. I B. Backlund & A. Sjö Dahl Hayman (Red.), *Kvinnohistoria i Sverige* (s. 95-119). Göteborg: Göteborgs universitet.
- Tham, H. (2000). Brottsoffrets uppkomst och framtid. I M. Åkerström & I. Sahlin (Red.), *Det motspänstiga offret* (s. 27-45). Lund: Studentlitteratur.

Tham, H. (2011). Brottsoffrets uppkomst och utveckling som politisk fråga i Sverige. I C. Lernestedt och H. Tham (Red.), *Brottsoffret och kriminalpolitiken* (s. 23-45). Stockholm: Nordstedts Juridik.

Tham, H. (2018). *Kriminalpolitik: brott & straff i Sverige sedan 1965*. Stockholm: Norstedts Juridik.

8.1 Övriga källor

Arbetet (26/4 2018). Stefan Löfven: Varför skulle lag och ordning vara höger?
<https://arbetet.se/2018/04/26/stefan-lofven-varfor-skulle-lag-och-ordning-vara-hoger/>. Hämtad 18/4 2019.

Svenska Dagbladet (7/11 2017). Löfven på resa mellan brott och straff.
<https://www.svd.se/lofven-pa-resa-mellan-brott-och-straff/>. Hämtad 18/4 2019.

Svensk Nationell Datatjänst (21/1 2019). <https://snd.gu.se/sv/om-oss>. Hämtad 22/3 2019.

Sveriges socialdemokratiska arbetareparti (1970). Manifestet saknar titel: valmanifestet. Stockholm: Socialdemokraterna. <https://snd.gu.se/sv/vivill/party/s/v/1970>. Hämtad 27/2 2019.

Sveriges socialdemokratiska arbetareparti (1973). Manifestet saknar titel: valmanifestet. Stockholm: Socialdemokraterna. <https://snd.gu.se/sv/vivill/party/s/v/1973>. Hämtad 27/2 2019.

Sveriges socialdemokratiska arbetareparti (1976). Manifestet saknar titel: valmanifestet. Stockholm: Socialdemokraterna. <https://snd.gu.se/sv/vivill/party/s/v/1976>. Hämtad 27/2 2019.

Sveriges socialdemokratiska arbetareparti (1979). Socialdemokraterna, partistyrelsen, den 8 augusti 1979: valmanifestet. Stockholm: Socialdemokraterna.
<https://snd.gu.se/sv/vivill/party/s/v/1979>. Hämtad 27/2 2019.

Sveriges socialdemokratiska arbetareparti (1982). Valmanifest: valmanifestet. Stockholm: Socialdemokraterna. <https://snd.gu.se/sv/vivill/party/s/v/1982>. Hämtad 27/2 2019.

Sveriges socialdemokratiska arbetareparti (1985). Valmanifest: valmanifestet. Stockholm: Socialdemokraterna. <https://snd.gu.se/sv/vivill/party/s/v/1985>. Hämtad 27/2 2019.

Sveriges socialdemokratiska arbetareparti (1988). Sverige 1988: valmanifestet. Stockholm: Socialdemokraterna. <https://snd.gu.se/sv/vivill/party/s/v/1988>. Hämtad 27/2 2019.

Sveriges socialdemokratiska arbetareparti (1991). Till väljarna i höstens val valet gäller rättvisan: valmanifestet. Stockholm: Socialdemokraterna.

<https://snd.gu.se/sv/vivill/party/s/v/1991>. Hämtad 27/2 2019.

Sveriges socialdemokratiska arbetareparti (1994). Valmanifest antaget av den socialdemokratiska partistyrelsen, 1994-08-19: valmanifestet. Stockholm:

Socialdemokraterna. <https://snd.gu.se/sv/vivill/party/s/v/1994>. Hämtad 27/2 2019.

Sveriges socialdemokratiska arbetareparti (1998). Med omtanke om framtiden:

valmanifestet. Stockholm: Socialdemokraterna. <https://snd.gu.se/sv/vivill/party/s/v/1998>.

Hämtad 27/2 2019.

Sveriges socialdemokratiska arbetareparti (2002). Tillsammans för trygghet och utveckling:

valmanifestet. Stockholm: Socialdemokraterna. <https://snd.gu.se/sv/vivill/party/s/v/2002>.

Hämtad 27/2 2019.

Sveriges socialdemokratiska arbetareparti (2006). Alla ska med: valmanifestet. Stockholm:

Socialdemokraterna. <https://snd.gu.se/sv/vivill/party/s/v/2006>. Hämtad 27/2 2019.

Sveriges socialdemokratiska arbetareparti (2010). Fler jobb och nya möjligheter:

valmanifestet. Stockholm: Socialdemokraterna. <https://snd.gu.se/sv/vivill/party/s/v/2010>.

Hämtad 27/2 2019.

Sveriges socialdemokratiska arbetareparti (2014). Kära framtid – valmanifest för ett bättre

Sverige, för alla: valmanifestet. Stockholm: Socialdemokraterna.

<https://snd.gu.se/sv/vivill/party/s/v/2014>. Hämtad 27/2 2019.

Sveriges socialdemokratiska arbetareparti (2018a). Socialdemokraterna presenterar ny

valstrategi. <https://www.socialdemokraterna.se/aktuellt/2018/socialdemokraterna-presenterar-ny-valstrategi/>. Hämtad 18/4 2019.

Sveriges socialdemokratiska arbetareparti (2018b). Läs Stefan Löfvens första maj-tal.

<https://www.socialdemokraterna.se/aktuellt/2018/las-stefan-lofvens-forsta-maj-tal/>. Hämtad 18/4 2019.

Sveriges socialdemokratiska arbetareparti (2018c). Det största trygghetsprogrammet i modern tid: valmanifestet. Stockholm: Socialdemokraterna.

<https://www.socialdemokraterna.se/aktuellt/2018/socialdemokraternas-valmanifest-2018/>.

Hämtad 27/2 2019.